

تعاملات اجتماعی برگرفته از سنت‌های مذهبی و قومی در هنرهای انتزاعی کشورهای ایران، ترکیه و مراکش

آیدا دودانگه قره‌آقاجی ^۱ ID، وحید بیگدلی راد ^۲ ID، مریم معینی فر ^۳ ID

^۱ گروه شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. Aidadodangeh@qiau.ac.ir

^۲ (نویسنده مسئول) گروه شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. Vahid.bigdeli@qiau.ac.ir

^۳ گروه شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. Maryammoinifar@qiau.ac.ir

چکیده

پژوهش پیش‌رو به انسجام اجتماعی به‌گونه‌ای دقیق‌تر می‌نگرد. هدف، دستیابی به الگویی از عناصر برای تقسیم‌بندی‌های معاصر شهری یا به اصطلاح محله‌های شهری است که انسجام اجتماعی را به‌گونه‌ای معاصر سازی شده، همراه داشته باشند. با بررسی سه نوع متفاوت از محله اسلامی در کشورهای ترکیه، ایران و مراکش انسجام اجتماعی، نوع آن، گستردگی‌اش و تأثیر کالبد بر آن ارزیابی و مقایسه شده تا در صورت امکان بتوان از آموزه‌های کهن برای توسعهٔ امروزی بهره برد. روش به‌کار رفته در این پژوهش روش تحلیل محتوا کیفی، قیاس تطبیقی متون و همچنین مشاهدهٔ پنهان بوده‌است. با مشخص کردن هدف و سؤالات اصلی پژوهش به بررسی متون مختلف و متغیرهای کالبدی و اجتماعی تأثیرگذار بر انسجام اجتماعی پرداخته شده است. از جمله مراحل تحلیل محتوا صورت گرفته در این پژوهش، آماده‌سازی متون برای تحلیل، سازماندهی و در نهایت گزارش نتایج به‌دست‌آمده می‌باشد. انسجام اجتماعی در کشور ترکیه از ارتباط محلات همجوار با یکدیگر، در ایران در قالب یک محله و در مراکش در اندازهٔ یک کوی اتفاق می‌افتد. همچنین گذر محلی در محله ترکی، ایرانی و درب به‌عنوان ساختار اصلی محله در مراکش خود منجر به ارتباط خانه با خیابان بوده که تأثیر مستقیم بر انسجام اجتماعی داشته است. از ایدهٔ وجود مفصل در میان دو محله ترکی که منجر به ارتباط محلات مجاور می‌شود و از مقیاس کوچک اجتماعات محلی در شهر مراکشی می‌توان برای توسعه‌های شهری معاصر متناسب با زیست هر شهر بهره برد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی محلات شهری با تأکید بر رویکرد انسجام اجتماعی در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش.
۲. بررسی ساختار شهری کشورهای ایران، ترکیه و مراکش با تأکید بر انسجام اجتماعی.

سؤالات پژوهش:

۱. محلات شهری در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش با تأکید بر رویکرد انسجام اجتماعی چگونه است؟
۲. ساختار شهری در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش با تأکید بر انسجام اجتماعی چگونه است؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۳

دوره ۲۱

صفحه ۲۶۳ الی ۲۷۸

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۲۵

تاریخ داوری: ۱۴۰۱/۰۸/۱۹

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۲۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۳/۰۱

کلمات کلیدی

محله،
انسجام اجتماعی،
تعاملات اجتماعی.

ارجاع به این مقاله

دودانگه قره آقاجی، آیدا، بیگدلی راد، وحید، & معینی فر، مریم. (۱۴۰۳). تعاملات اجتماعی برگرفته از سنت‌های مذهبی و قومی در هنرهای انتزاعی کشورهای ایران، ترکیه و مراکش. مطالعات هنر اسلامی، ۲۱(۵۳)، ۲۶۳-۲۷۸.

[dori.net/dor/20.1001.1.*](https://doi.org/10.22034/IAS.2023.376442.2119)

***** ** ** ** */

[dx.doi.org/10.22034/IAS](https://dx.doi.org/10.22034/IAS.2023.376442.2119)

۲۰۲۳.۳۷۶۴۴۲.۲۱۱۹

مقدمه

محلّه برای ساکنانش هویت ایجاد می‌کند؛ هویتی که می‌تواند به بیان نوربرگ شولتز همچون تکیه‌گاه و مأمنی امن در میان آشفتگی‌های شهر مدرن امروزی باشد (ازکیا و بندری، ۱۳۹۰: ۸). محلات شهری به‌عنوان یکی از کوچک‌ترین بخش‌های تشکیل‌دهنده شهرها می‌توانند سکونت پایدار را ایجاد کنند. محلّه از دو بُعد اجتماعی و کالبدی تشکیل شده است. کالبد محلّه و انسجام اجتماعی با تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از یکدیگر، منجر به شکل‌گیری سکونت پایدار در محلات شهری می‌شوند اما محلات شهری امروزه باتوجه به تمایل انسان شهرنشین به استقلال فردی با چالش‌هایی روبه‌رو است. کالبد محلّه در نزدیکی اجتماعی یا به قولی انسجام اجتماعی، حس محلّه و هم‌محلّه‌ای مؤثر بوده است. برای مثال، کوچه‌پس‌کوچه‌های باریک به‌اصطلاح آشتی‌کنان، پیرنشینان کنار درب خانه‌ها، پیش فضاها و ورودی خانه‌ها، کوچه‌های انسان رو، غریب‌گز و پیچ‌درپیچ. در پژوهش حاضر ضمن بررسی تعاریف مختلف محلّه، ابعاد مختلف آن شرح داده شده است و در ادامه به تشریح نقش محلّه در ایجاد انسجام اجتماعی پرداخته شده است. همچنین با بررسی ویژگی‌های محلّه در کشورهای هم‌چون مراکش و ترکیه که مانند ایران محلات سنتی داشته‌اند و آن‌را با همین نام می‌شناسند به تأثیر کالبد محلات بر انسجام اجتماعی پرداخته شده. تا از طریق قیاس تطبیقی تأثیر محلّه و عناصر تشکیل‌دهنده آن بر انسجام اجتماعی و مقیاس آن بررسی شود، تا بتوان از شکل انسجام اجتماعی در زمان‌های مختلف برای توسعه‌های معاصر و بازتعریف حیات جمعی محلی استفاده کرد. لازم به ذکر است در این پژوهش محلات نیاوران در ایران، کاساپ الیاس و کوزگونکوک در ترکیه، هوما و زویالخدر در مراکش بررسی شده‌اند، محتوای بررسی مربوط به ساختار محلات در قرون ۱۵ و ۱۸-۱۹ میلادی و ۲۰ سال اخیر در کشور ترکیه و مراکش است اما سعی شده درخصوص ایران به تاریخچه تشکیل محلّه از ابتدا تاکنون نیز پرداخته شود.

سؤالات این پژوهش عبارت‌اند از: تأثیر کالبد محلات سنتی بر انسجام اجتماعی آن‌ها در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش، چگونه بوده است؟ آیا می‌توان در عین حفظ استقلال فردی که نیاز شهروندان عصر حاضر است، انسجام اجتماعی را به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین نیازهای انسان به‌عنوان یک موجود اجتماعی در توسعه‌های شهری به ارمغان آورد؟ به‌طور کلی با توجه به نقش محلات در موضوعات اجتماعی و شهری، پژوهشگران مختلفی در زمینه‌های متنوع به محلّه پرداخته‌اند وجه مشترک بسیاری از این متون اذعان لزوم وجود محلّه برای توسعه پایدار، انسجام اجتماعی و تعاملات بیشتر همسایگان بوده است.

در پژوهش حاضر ابتدا با تحلیل محتوا کیفی به استخراج ویژگی محلّه در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش پرداخته شده است، همچنین ضمن مطالعه متون متفاوت و بررسی تصاویر، جداول و... سعی شده تا محتوای پنهان و آشکار متون مشخص شود، سپس انسجام اجتماعی به‌عنوان موضوع اصلی تحقیق به‌منزله واحد تحلیل انتخاب شده است. در ادامه کلیه کلمات، جملات یا عباراتی که معنایی مشابه دارند و باتوجه به موضوع پژوهش حائز اهمیت هستند به‌عنوان واحد معنا، جدا شده‌اند؛ برای مثال، واژگانی چون قریباً ۱، ریش‌سفیدان، نظارت اجتماعی، دفاع جمعی و... سپس

ساده سازی و فشرده سازی برای مختصر کردن متون انجام شده تا ضمن حفظ هسته های معنایی امکان مقایسه متون با یکدیگر فراهم شود. همچنین برای مقایسه بهتر، مناطق محتوایی در متون مشخص شده. با استفاده از واحد معنا، رمزگذاری انجام شده و سپس مقوله ها ایجاد شدند. در تحقیق حاضر ضمن مطالعه بالغ بر ۵۳ مقاله، ۲۱ مقاله ای که از اهمیت بیشتر برخوردار بودند انتخاب و از میان آن ها نمونه گیری انجام گرفت. پس از نمونه گیری، واحد تحلیل و واحد زمینه طبق آنچه پیش تر توضیح داده شد مشخص شده و براساس آن تحلیل انجام گرفت. سپس به تحلیل و استنباط نتایج درخصوص متون مربوط به هر یک از کشورهای تحت بررسی پرداخته شد. پس از تحلیل محتوا و مشخص شدن سطح انسجام اجتماعی، مقیاس و تأثیر عناصر کالبدی بر آن در هر یک از سه کشور فوق الذکر از طریق قیاس تطبیقی به مقایسه ویژگی ها، تشابهات محلات در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش و نوع تعاملات اجتماعی در آن ها پرداخته شده و تأثیرات آن ها بر انسجام اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. باید توجه داشت شرط لازم برای قیاس تطبیقی، شباهت دو امری است که در عین حال تفاوت های سرنوشت ساز و قابل نقد و ارزیابی داشته باشند (پیروایونک، ۱۳۹۵: ۵ و ۶). در ادامه به بررسی محله در سه کشور ایران، ترکیه و مراکش پرداخته شده است.

جدول ۱. پیشینه پژوهش

عنوان پژوهش و نویسندگان	چکیده پژوهش
تحقق پذیری برنامه ریزی محله محور در بافت های فرسوده شهری مطالعه موردی محله سنگلج تهران رفیعیان و کاظمی زاد (۱۳۹۲)	با تقویت شبکه های اجتماعی (گرد هم آیی های ساکنان محلی) و ایجاد شرایط مناسب برای ارتقا مشارکت و تعامل میان ساکنین محله می توان به ارتقاء جایگاه و کارکرد محله سنگلج دست یافت.
بحار (۲۰۰۵) کتاب «محله در استان بول عثمانی، میوه فروشان و کارمندان دولت در محله کاساپ الیاس»	در این کتاب نویسنده به توصیف محله ترکی در دولت عثمانی می پردازد محله ای همانند محله ایرانی که نقش بسیار مهمی در انسجام اجتماعی دارد و یا به بیان دیگر خود عامل ایجاد کننده این انسجام است.
(حسینی و سلطانی ۱۳۹۷)، «تحلیل تطبیقی مفهوم محله در نظام سنتی شهرهای ایران با الگوهای مشابه (جایگزین) دوره معاصر»	محله مفهومی کالبدی محتوایی است که هدف آن در شهرسازی کهن ایران و الگوهای معاصر جایگزین یکسان بوده و تفاوت در نحوه شکل گیری و زمان آن، موجب بروز تمایز میان این دو شده است. بدین ترتیب که شکل گیری تدریجی محله در نظام سنتی ایران که با مشارکت ساکنین همراه بوده سبب القای معانی ارزشمند فرهنگی- تاریخی و هویتی به محله شده است.
ثقه الاسلامی و امین زاده (۱۳۹۲)، «بررسی تطبیقی مفهوم و اصول به کاررفته در محله ی ایرانی و واحد همسایگی غربی»	مهم ترین نقش محله ایرانی در مؤلفه کالبدی برقراری پیوند میان مرکز شهر و مرکز محلات و ایجاد اتحاد و همبستگی در مؤلفه اجتماعی محلات است.

• اکلمن (۱۹۷۴)، «آیا شهر اسلامی وجود دارد؟ ساختن محله در شهر مراکشی»	• پژوهش به توصیف محله اسلامی در مراکش می‌پردازد و بیان می‌کند که مفهوم نزدیکی اجتماعی نقش بسیار مهمی در فرهنگ مراکش و شکل‌گیری محلات دارد.
• واحدی یگانه، دستواره و سجادی (۱۳۹۵)، «رویکرد برنامه‌ریزی محله محور؛ گامی در جهت دستیابی به پایداری اجتماعی محله»	• به‌کارگیری رویکرد برنامه‌ریزی محله‌محور در برنامه‌ریزی بسیار بااهمیت است و می‌تواند منجر به توسعه پایدار محلات شهری (خصوصاً پایداری اجتماعی) باشد.
• صفایی و زارعی ۱۳۹۶، «برنامه‌ریزی محله محور و بازآفرینی پایدار بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر سرمایه اجتماعی، نمونه موردی: محله جولان شهر همدان»	• این پژوهش با استفاده از روش تحلیل توصیفی و سوات، بیان می‌کند که با اتخاذ رویکرد بازآفرینی؛ اجتماع مدار، یکپارچه، جامع و استراتژیک، به‌خودی‌خود رویکرد بازآفرینی پایدار حاصل خواهد شد.

۱. هنرهای انتزاعی

نظریه‌پردازان حوزه حکمت و هنر اسلامی نظیر «بورکهارت» هنر اسلامی را انتزاعی یا تجریدی می‌دانند که با بیانی نمادین، رموز الهی را در هنر شرقی بازتاب می‌دهد. شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در کاربرد از واژه «انتزاع» در هنر اسلامی و هنر غربی دیده می‌شود؛ در هر دو هنرمند و مخاطب از جهان و مادیات و عینیات جدا می‌شوند. هر دو دیدگاه، چیزی را فراتر از آنچه ما می‌بینیم بر ما عرضه می‌کنند؛ از این‌رو هنرمندان برای این کار به رمز و راز و سمبل و نماد رو می‌آورند.

مروری بر تاریخ هنر، از هنر انسان‌های نخست تا امروز، بیانگر آن است که امر متعال یا قدسی در هنری که دارای وجه دینی است گاه با بیان تجریدی محض همچون اشکال هندسی و فرم‌های تزئینی، و گاه در قالب ناتورالیستی و اکسپرسیونیستی و زمانی با نمایش نمادین و رمزی و تمثیلی و گاه با تغییر شکل‌های بسیار (دفرماسیون‌های شدید) جهت ارائه معنا و عمق حس، ایمان و تجربه دینی ظاهر شده است. اما مفهوم «هنر انتزاعی» که در دایره واژگانی هنر اسلامی به هنری اطلاق می‌شود که از تقلید محض طبیعت در کاریست اثر هنری بهره‌یزد و عالم مرجع آن عالم مثال و قوه خیال تلقی شود که با ساخت عالمی تصویرسازانه و برساخته هنرمند که ویژگی‌های عالم واقع را ندارد به خلق اثر تابع متن ادبی و یا نقوش هندسی و خوشنویسی که ویژگی انتزاعی مختص خود را دارند، اطلاق می‌شود. اگر در تصویر فضا، بین این دو نوع فضا، یعنی فضای عادی و فضای عالم ملکوت که آن نیز عالمی است واقعی و لکن غیرمادی، اتصال و پیوستگی وجود داشته باشد، نمودارساختن بُعد متعالی فضای دومی غیر ممکن می‌شود، و دیگر نمی‌توان انسان را توسط همین آب، رنگ و شکل و صورت که در دست نقاش است، از فضایی عادی به بعدی متعالی و فضایی ملکوتی ارشاد کرد. هنر انتزاعی یا آبستره به هنری گفته می‌شود که هیچ تصویر یا فرم طبیعی در جهان در آن قابل

یافت نیست و تنها از رنگ و صورت‌های تمثیلی، ذهنی و غیرطبیعی برای بیان مفاهیم بنیادین خود بهره می‌گیرد. این امر در سایر آثار هنری نیز وجود دارد اما در هنر انتزاعی به مراتب بیشتر است (روانجو، پدرام، ۱۴۰۰: ۷۹).

۲. محله

به‌طور کلی دو دیدگاه در خصوص ماهیت محله‌ها قابل طرح‌اند؛ اول محله به‌عنوان موجودیت فیزیکی و دوم محله به‌عنوان یک ساختار اجتماعی (قرایی، ۱۳۸۷: ۸۷). محله جمعی از مردمانی است که در مکان مشترکی سکونت دارند (معیدفر و مقدم، ۱۳۸۹: ۱۲۰). به‌زعم گلستر (۲۰۰۱) بُعد فیزیکی محله شامل عناصر طبیعی و انسان‌ساخت همچون ساختمان‌ها، سلسله‌مراتب عرصه‌بندی‌ها، فضاهای عمومی، نشانه‌ها و... می‌شود (ماجدی، منصور رضایی و منصوری، ۱۳۹۳: ۴۲). محله براساس یک چارچوب اجتماعی بنا شده است، همسایگان افرادی هستند که در نزدیکی یکدیگر زیست می‌کنند. محله در هر کجا که انسان‌ها، اجتماعی از خانه‌های خانوادگی دائمی تشکیل دهند، وجود دارد (کالوس و لاو-یون، ۲۰۰۰: ۸۱۹-۸۲۰). تغییرات پدید آمده در کالبد و کارکرد محلات به‌خصوص در دوره معاصر سبب تغییرات بنیادی در مفهوم محله شده و تعامل معنایی میان ساکنان و محلات به‌مثابه مکان و رضایت آن‌ها از بین رفته است (شولتز، ۱۳۸۸: ۴۰). با توجه به آنکه بسیاری از عناصر و کارکردهای محله سنتی قابل بازگرداندن نیستند در پژوهش حاضر سعی شده تا با بررسی نوع انسجام اجتماعی در محلات سنتی در کشورهای مختلف مسیر جدیدی در جهت تحقق انسجام اجتماعی را معرفی نمود.

۲. انسجام اجتماعی

مفهوم انسجام از نظر دورکیم، تصویری را از جامعه ارائه می‌کند که در آن، گروه‌ها و افراد به‌هم‌پیوسته‌اند و به‌طور منظم و الگوبندی شده و کمابیش به‌صورت پیش‌بینی‌پذیر، کنش متقابل دارند (چلبی، ۱۳۸۵: ۱۵۷). انسجام اجتماعی گرایش به یک گروه برای داشتن وحدت هنگام تلاش برای دستیابی به هدف یا تأمین نیازهای عاطفی اعضا است (پوسوماح، ۲۰۱۵: ۱۶۹). انسجام موقعیتی است که در آن افراد جامعه با تعهدات مشترک اجتماعی و فرهنگی به یکدیگر پیوند می‌خورند (فرهمند و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۶). در شهر امروز تعاملات اجتماعی با چالش بی‌سابقه‌ای روبه‌رو است مردم آن‌قدر به حفظ استقلال شخصی و عدم پاسخگویی به اطرافیان‌شان اصرار دارند که به‌سختی می‌توان روحیه جمعی را در آن‌ها زنده کرد. در ادامه ضمن بررسی متون مختلف به روش تحلیل محتوا سعی شده تا متغیرهای مستقل و وابسته انسجام اجتماعی از درون متون استخراج و در محلات مورد مطالعه، بررسی شوند. چهار متغیر مستقل عبارت‌اند از: (حس تعلق به محله، تعاملات ساکنان، تمایل به مشارکت و اعتماد).

۳. محله در ایران

تا اواخر دوره قاجار، محله به‌عنوان نهادی اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی محسوب و به‌مثابه بخشی از استخوان‌بندی شهر، نقش قابل توجهی در مدیریت شهری داشته است. محلات قدیمی مکان‌هایی با هویت بودند که تمام نیازهای

ساکنان خود را برطرف می‌کردند و برقراری حس رفاه، امنیت و تعلق خاطر به محله را سبب می‌شدند (محمودی ۱۳۹۸).

جدول ۲. ویژگی‌های محله ایرانی

• عناصر کالبدی	• عناصر اجتماعی
• میدان محلی، منازل مسکونی، تأسیسات عمومی مرکز محله نظیر (مساجد، حمام‌ها)، بازارچه، دربند، بن‌بست، کوچه، عبور فرعی، گذر اصلی، راسته و بازار، مکتب، آب‌انبارها و گاهی قهوه‌خانه‌ها (خدایی و تقوی، ۲۰۱۱: ۱۰۵)	• محرمیت و حجاب سکونت، هم‌اندیشی جمعی، دفاع جمعی (غروری الخوانساری، ۱۳۹۶: ۶۴) گذران اوقات فراغت (سلطان‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۰۴)

گذر و میدان، انسجام و تعاملات اجتماعی را با خود به همراه داشتند. گذرهای محلی با انشعاب از راسته اصلی بازار همچون رگ‌هایی در بطن محلات منجر به ارتباط ساختار کالبدی محله ایرانی همانند مسجد، حمام، میدان محلی و خانه‌های مسکونی با یکدیگر بودند. انسجام کالبدی که در نتیجه انسجام اجتماعی، تأثیرگذار و تأثیرپذیر از آن است با عملکرد گذر محلی اتفاق می‌افتاد. به علت تغییرات گسترده در نظام شهرنشینی در دهه ۶۰ و ۵۰ انسجام اجتماعی و تعاملات میان ساکنان محله بیش‌ازپیش کمرنگ شد (ماجدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۰).

۳.۱. محله نیاوران

نیاوران یکی از محله‌های شمال شرق شهر تهران و منطقه شمیران است که در دامنه‌های جنوبی رشته‌کوه البرز قرار دارد. این محله در ناحیه ۴ از منطقه ۱ شهرداری تهران و شهرستان شمیرانات قرار گرفته است. محله نیاوران دارای جمعیتی معادل ۹۵۹۱ نفر، مساحت ۱۷۰ هکتار است و مسیل جمشیدیه در مجاورت آن قرار دارد.

جدول ۳. عوامل ایجادکننده انسجام اجتماعی در محله نیاوران

• عوامل ایجادکننده انسجام اجتماعی
• وجود فضاهای باز برای تجمعات محلی برای گروه‌ها با اهداف خاص برای مثال: حامیان حیوانات
• ساختمان‌های برگزارکننده کلاس برای ساکنان محله به عنوان مثال سراهای محلی
• برگزاری مراسم مذهبی، سنتی و غیره در سطح محله
• ملاقات مکرر برخی از ساکنان در مراکز خرید، تفریح، مذهبی و...

تصویر ۲. برگزاری رویداد محلی در پارک
محله یوسف‌آباد تهران.

تصویر ۱. کارگاه سلامت روان برگزار شده توسط
سرای محله

۴. محله در ترکیه

در طی نیم‌قرن گذشته، استانبول از یک شهر تک‌مرکزی به شهری چندمرکزی تبدیل شده است، تعداد محلات آن از ۵۸۱ در سال ۱۹۸۵ به ۹۸۹ در ۲۰۱۶ افزایش یافته است (اروک و همکاران، ۲۰۱۷: ۱۱۴). براساس مطالعات انجام‌شده این‌طور استدلال می‌شود که ارتباط محله به‌عنوان یک سیستم نظم‌دهنده همچنان در زندگی روزمره و گفتمان سیاسی ترکیه امروز ادامه دارد (وزنیاک ۲۰۱۸، ۸۰).

جدول ۴. ویژگی‌های محله ترکی

عناصر کالبدی	عناصر اجتماعی
کولدسک ۴ (کوبات، ۱۹۹۹: ۳۵). مسجد یا کلیسا یا کنیسه، چشمه عمومی، غرفه‌های محلی (بحار، ۲۰۰۵: ۳). حمام عمومی، گاهی اوقات یک صومعه درویشی یا یک مدرسه ابتدایی (بحار، ۲۰۰۵: ۳) فواره‌ی عمومی (ینارت، ۱۹۹۲: ۳۱۱). حداکثر ده یا پانزده خیابان گروهی در اطراف گذر اصلی (بحار، ۲۰۰۵: ۳).	• خدمات‌رسانی حمامی بزرگ در یک محله به ساکنان محلات هم‌جوار (بحار، ۲۰۰۵: ۱۱ و ۱۲)؛ و ایجاد صمیمیت و تعاملات اجتماعی میان آن‌ها (میلز، ۲۰۰۷: ۳۴۱). • ملاقات مکرر و کافی، خواندن فال قهوه، نوشیدن چای، غذا خوردن، کمک به تهیه غذا، تعامل با کودکان و یا شرکت در کارهای جمعی طاقت‌فرسا (میلز، ۲۰۰۷: ۳۴۱). • کومسولوک ۲ (همسایگی) فرهنگ ترجیح بودن با مردم به‌جای تنها ماندن (میلز، ۲۰۰۷: ۳۴۱). کمک همسایگان در زمان گرفتاری به یکدیگر (میلز، ۲۰۰۷: ۳۳۹ و ۳۴۳). • ارتباطات نزدیک و مکرر (بحار، ۲۰۰۵: ۶) مفهوم اسلامی خلوت خانوادگی و مالکیت خصوصی (کوبات، ۱۹۹۹: ۳۵). • دفاع جمعی، کنترل متقابل و نظارت (گروهی از جوانان «تولومباچی»^۹ وظیفه دفاع از ناموس و شهرت افراد محلی را بر عهده داشتند (بحار، ۲۰۰۵: ۴). • تعداد زیاد موقوفات، حس قوی هویت محلی (میلز، ۲۰۰۷: ۳۴۰ و ۳۴۱). • انجمن محله کوزگونکوک به‌عنوان فضای اجتماعی (میلز، ۲۰۰۷: ۳۴۰ و ۳۴۱).

• ریش‌سفیدان محلی (بحار، ۲۰۰۵: ۶ و ۷). • پیوند دادن قسمت داخلی منازل به خیابان‌ها، خیابان مسکونی محله را به یک فضای خانوادگی تبدیل می‌کند (میلز، ۲۰۰۷: ۳۴۱). • خدمات‌رسانی مسجدی بزرگ در یک محله به ساکنان محلات هم‌جوار (بحار، ۲۰۰۵: ۱۱ و ۱۲). این موضوع باعث نزدیکی ساکنان محلات هم‌جوار می‌شد.	
---	--

تصویر ۴. محله بلات (لاسکین، ۲۰۱۶: ۲۱)

تصویر ۳. اجتماع محلی دریکی از محلات استانبول

مردمانی که خود زندگی در کنار دیگران را انتخاب می‌کنند خود نیز به رشد و نمو این اجتماع کمک خواهند کرد. یکی از موارد بسیار پررنگ در محله ترکی نقش گذر محلی در ارتباط همسایگی است. ساکنان محلی با هم‌نشینی در گذر محلی به تعاملات اجتماعی می‌پرداختند که تا امروز نیز ادامه یافته است؛ همچنین مسجد که علاوه بر آن که در هر محله وجود داشت گاهی چند محله هم‌جوار از مسجد بزرگ محله دیگر استفاده می‌کردند که خود نقش بسیار زیادی بر انسجام و تعاملات اجتماعی میان محلات هم‌جوار، ارتباط و صمیمت ساکنان آن‌ها با یکدیگر داشته و دارد.

۴. محله در مراکش

مراکش، دارای ۳۱ مدینه یا مراکز شهری باستانی نشأت گرفته از سنت و تاریخ مسلمانان عرب است که اغلب قدمت آن‌ها به دوران قرون وسطی بازمی‌گردد (بیجیو، ۲۰۱۰: ۲). محلات مراکش همچون زویال‌خدر و هاوما در این پژوهش بررسی شده‌اند (تصویر ۶). در جدول شماره ۵ ویژگی‌های محله مراکشی به اختصار آورده شده.

جدول ۵. ویژگی‌های محله مراکشی

عناصر کالبدی	عناصر اجتماعی
• دیوار و دروازه، بازارهای محلی کوچک، کارگاه‌ها (لاپیدوس، ۱۹۶۷: ۸۵-۹۵). • مسجد و بازار (مدنی پور، ۲۰۰۳: ۲۴۱). • مکان‌های مذهبی (معروف به زاویاس ۳) در خانه‌های محلی (البوایچی و بن-عبدالله، ۲۰۱۱: ۳۹۹). • درب ۵، اجاق عمومی، تعدادی غرفه، بوجادیس‌ها (بازارها)، بن‌بست‌ها (کویری، ۲۰۰۵: ۲۱۵ و ۲۱۶). • انشعاب گذرهای محلی از بازار اصلی.	• جوامع محلی یکدست و یکپارچه، اتحاد بین گروه کوچکی از مردم در هر محله، ریش‌سفیدان محلی، مبدأ مشترک روستایی، قومی یا مذهبی ساکنان، شغل مشترک ساکنان (لاپیدوس، ۱۹۶۷: ۸۵-۹۵). • روابط مبتنی بر تعهد (ایکلن، ۱۹۷۴: ۲۷۷). • نزدیکی و همبستگی میان هم‌محلی‌ها و غریب‌گز برای افراد خارج از محله. • تعداد زیادی ارتباطات شخصی و منافع مشترک (ایکلن، ۱۹۷۴: ۲۷۸ و ۲۷۹). • قرباً مفهوم کلیدی که به معنای نزدیکی است که به‌طور فراوانی از روابط خویشاوندی، اتحادهای جناحی، پیوندهای حامی و... ناشی می‌شود. • بسیج ساکنان برای منافع مشترک (ایکلن، ۱۹۷۴: ۲۷۷).

در مراکش درب صمیمی‌ترین فضای شهری است-کوچه‌ای آرام که کودکان در آن بازی می‌کنند و زنان در آن زندگی مشترک دارند (بیجیو ۲۰۱۰، ۴). بوجادیس‌ها (بازارها) شهر را به ۳۰-۴۰ قسمت تقسیم می‌کنند. تنها برخی از این قسمت‌ها که دارای ویژگی‌های مناسب برای زندگی هستند به‌عنوان درب شناخته می‌شوند (ایکلن ۱۹۷۴، ۲۸۳).

تصویر ۵. اجتماعات کوچک محلی در مراکز محلی در مراکش

به‌طور کلی استخوان‌بندی اصلی محله در مراکش را می‌توان مجموعه‌ای از کوی‌ها (درب) در نظر گرفت که در داخل هرکدام از این درب‌ها یک زاویاس برای اجتماع همسایگی و انجام کارهای دینی وجود دارد، به‌گونه‌ای که ارتباط همسایگان دیواربه‌دیوار تا انتهای کوی تأثیر بسیار زیادی بر انسجام اجتماعی می‌گذارد. درب‌ها هرکدام جداگانه

اجتماعی منسجمی را تشکیل می‌دهند. مفهوم همسایگی، نزدیکی و انسجام میان همسایگان چنان نقش پررنگی در فرهنگ مراکش دارد که برای آن لغتی تحت عنوان قربا همان‌طور که پیش‌تر اشاره شده، در نظر گرفته شده است.

تصویر ۶. بافت شهر مراکش و محله زویا لخد ۱۵ (دیارت و همکاران، ۲۰۰۷: ۳۲۲).

انسجام اجتماعی و تعامل با همسایگان به‌نوعی در هر سه کشور بسیار ارج نهاده می‌شود (تصاویر ۱، ۲، ۳ و ۵)، اما در جزئیات تفاوت‌هایی وجود دارد که در بخش تحلیل به‌طور کامل به آن پرداخته شده است. با پرداختن به آن‌ها می‌توان در معاصر سازی‌ها هدفمندتر حرکت کرد تا به نتایج بهتری در توسعه‌های شهری دست یافت.

جدول ۶. عناصر کالبدی و اجتماعی در محلات شهری

کشور	بعد کالبدی	بعد اجتماعی	تشابهات
ایران	مسجد، حمام، بازارچه محلی، گذر، مراکز محلی، بن‌بست، آب‌انبار، مکتب، قهوه‌خانه و میدان محلی	تأمین تمامی ابعاد زندگی ساکنان، شناخت همسایگی، نظارت اجتماعی	از منظر عناصر کالبدی هر سه محله بسیار با یکدیگر تشابه دارند وجود مسجد، حمام، مدرسه، بازار و گذر به‌عنوان عناصر اصلی محله اسلامی در هر سه کشور شاکله‌ی اصلی محله را تشکیل می‌دهد از لحاظ بعد اجتماعی، مفهوم نظارت جمعی با واژه‌های متفاوت در هر سه فرهنگ وجود داشته که نشان از تأثیر کالبد بر ابعاد اجتماعی دارد. همچنین با توجه به اختلافات اندک در جزئیات محلی می‌توان دلیل آن را تمایزات فرهنگی و تمایلات متفاوت به سطوح مختلف زندگی خصوصی یافت به‌گونه‌ای که توجه به جزئیات سکونتی در محله مراکشی نشان از انسجام اجتماعی قوی‌تر که در نتیجه اجتماع کوچک‌تر است، است. وجود زاویاس و اجاق عمومی در محله خود گواهی بر این مدعا است.
ترکیه	مسجد، حمام، کولدسک، غرفه محلی، مدرسه ابتدایی، انجمن محله، گذر و میدان محلی	نظارت اجتماعی، موقوفات و کومسولوک (ترجیح بودن با همسایگان)	
مراکش	مسجد، حمام، بوجادیس (بازار)، مکان مذهبی (زاویاس)، نانواپی، مدرسه دینی، اجاق عمومی، دروازه، بن‌بست، غرفه‌های محلی، درب	قربا و شناخت همسایگی	

محله و تعاملات اجتماعی از گذشته تا به امروز طرفداران زیادی داشته و دارد به گونه‌ای که حتی امروزه نیز با وجود جوامع مدرن و تمایل ساکنان شهری به استقلال فردی باز هم تعداد زیادی از شهرنشینان با شرکت در انجمن‌های محلی و مشارکت در اقدامات جمعی محله تمایل خود را به انسجام اجتماعی نشان می‌دهند. لازم به ذکر است تحقق محله سنتی به شکل گذشته آن مدنظر نیست بلکه هدف دستیابی به میزانی از تعامل و انسجام است که شاید در غالب یک انجمن محلی که جلساتشان را در سرا یا ساختمان محله برگزار می‌کنند (همان‌طور که در استانبول و تهران امروزی شاهد آن هستیم) یا گروه فوتبال محلی که در زمین چمن واقع در محله بازی می‌کنند محدود شود اما چنین اقدامات کوچکی هم باعث ایجاد ظرفیت‌های محلی می‌شوند که توسعه را شاید به سمت ایجاد نوع جدید از محلات هدایت کنند. همان‌طور که در جدول شماره ۶ مشاهده می‌شود، مسجد، حمام، مدرسه، گذر و غرفه‌های محلی از جمله عناصر کالبدی مشابه در محله‌های ایرانی، ترکی و مراکشی است که با ایجاد روابط و تعاملات منجر به تقویت انسجام اجتماعی محلی می‌شوند.

نکته حائز اهمیت آن است که فعل گرد هم آیی و تعامل با یکدیگر در هر کشور و در هر محله متناسب با فرهنگ همان کشور پیش می‌رود برای مثال در مراکش با انسجامی کوچک مقیاس و در ترکیه با تعاملات اجتماعی در مقیاسی در حد دو یا سه محله مواجه هستیم. همان‌طور که در تصاویر شماره ۷-۹ قابل مشاهده است، اگر بخواهیم مدلی تحلیلی از محلات در سه کشور ایران، ترکیه و مراکش ارائه کنیم باید این‌طور تحلیل کرد که در شهر مراکشی محله در مقیاس یک کوی تعریف می‌شود و تمایل به جامعه منسجم و یکپارچه در مقیاس کوچک وجود دارد. زاویاس یا همان خانه‌های قدیمی که در هر درب به صورت جداگانه عامل جمع شدن و هم‌نشینی همسایگان است خود دلیلی بر این مدعاست. این مدل در مقابل محله ترکی قرار دارد که حمام یا مسجدی بزرگ در یک محله به مکان ملاقات و معاشرت در عین وجود استقلال محلی برای چندین محله هم‌جوار تبدیل می‌شود؛ که نشانه تمایل به وحدت در مقیاس بزرگ‌تر در محله ترکی است. در محله ایرانی عناصر محلی به خوبی ایفای نقش کرده و تمایز در اندازه و عملکرد عناصر محلات گوناگون منجر به جابه‌جایی ساکنان نمی‌شوند. چنین رفتاری در میان ساکنان محله، خود منجر به افزایش یکپارچگی و وحدت در درون آن بوده است و برخلاف محله مراکشی که با کوی‌های جدا از هم مواجه هستیم، در محله ایرانی از کنار هم قرارگیری گذرها و اتصالشان به میدانی کوچک، شاهد محله‌ای هستیم که در گذشته دربردارنده انسجام و وحدت بسیار بود و امروزه نیز می‌تواند مکانی برای رخدادهای اجتماعی باشد. همچنین تأثیرگذر محلی در محله ترکی، ایرانی و درب به عنوان ساختار اصلی محله در مراکش خود منجر به ارتباط خانه با خیابان بوده که تأثیر مستقیم بر انسجام اجتماعی داشته است. استفاده هرچند اندک از رهنمودهای کالبدی نیز می‌تواند تا حدی هدایت‌گر مسیر دستیابی به انسجام اجتماعی باشد.

نتیجه‌گیری

همسایگی و هم‌محلی‌بودن عاملی است که در کنار ایجاد انسجام اجتماعی حس تعلق مکانی را افزایش می‌دهد و همان‌طور که واضح است میزان مسئولیت‌پذیری فرد را نسبت به محل زندگی‌اش ارتقا می‌بخشد. به این ترتیب، شهر به سمت اجتماعی پایدار، حرکت خواهد کرد، هزینه مدیریت شهری کاهش می‌یابد. در پاسخ به سؤالات تحقیق، می‌توان این چنین استدلال کرد که عناصری چون گذر، مسجد، حمام، غرفه‌های محلی و مدرسه که عناصر کالبدی محلات سنتی هستند؛ همان‌طور که در شکل ۱۰ آورده شده. صرف‌نظر از حمام که امروزه کارکرد سابق خود را ازدست داده است. سایر عناصر قابلیت ایجاد انسجام اجتماعی در شهر امروزی را دارند (شکل ۱۱). کما اینکه مدارس محلی امروزه نقش بسیار پررنگی در این خصوص ایفا می‌کنند اما باتوجه به نتایج حاصل از بررسی انسجام اجتماعی، در محلات معاصر ایجاد مفصل در میان دو محله می‌تواند منجر به ارتباط محلات مختلف باهم و تعاملات بیشتر شود که خود آموزه‌ای از محله ترکی است، زیرا با گسترده شدن مقیاس تعاملات محلی ضمن حفظ حریم شخصی به علت کثرت معاشرت‌ها تا حدودی ارتباطات اجتماعی شکل خواهد گرفت اما در مقابل آموزه‌ای که انسجام اجتماعی در مقیاس یک کوی در شهر مراکشی دارد آن است که؛ می‌توان با تقویت کوی‌های محلی و تعبیه عناصر محلی جاذب جمعیت به اجتماعات کوچک مقیاس دست‌یافت تا ضمن دستیابی به انسجام و تعاملات اجتماعی استقلال فردی ساکنان نیز حفظ شود. تقویت تعاملات اجتماعی، حس تعلق به مکان، اعتماد و مشارکت ساکنان در سطح محله انسجام اجتماعی را به همراه خواهد داشت که منجر به احیای محلات سنتی به گونه‌ای معاصر سازی شده در قالب اجتماعات کوچک می‌شود. در تصویر ۱۲ روند پژوهش و نتایج آورده شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۱۱. عناصر معاصر سازی شده تأثیر گذار بر انسجام محلی
شکل ۱۰. عناصر تأثیر گذار بر انسجام محلی در گذشته

تصویر ۱۲. نتایج

منابع و مآخذ:

کتاب‌ها

- چلبی، مسعود. (۱۳۸۵). تحلیل اجتماعی در فضای کنش. تهران: نشر نی.
- حبیبی، محسن. (۱۳۸۷). از شار تا شهر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۹۰). تاریخ مختصر شهر و شهرنشینی در ایران از دوره باستان تا ۱۳۵۵ ه.ش. تهران: انتشارات چهار طاق.
- شولتز، نوربرگ. (۱۳۸۸). روح مکان، به سوی پدیدارشناسی معماری. ترجمه: محمدرضا شیرازی. تهران: رخداد نو.

مقالات

- ازکیا، مصطفی؛ محمدی دربندی، زینب. (۱۳۹۰). «بازتعریف مفاهیم محله و محله آرمانی از دید ساکنان کلان‌شهر تهران (محله‌های آریاشهر، تهران‌پارس، امامزاده یحیی)». مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۵(۱)، ۷-۲۳.
- پیراوی‌ونک، مرضیه. (۱۳۹۵). «معرفی معیار برای تحقیق تطبیقی مبتنی بر دیدگاه کری واک». مطالعات تطبیقی هنر، ۶(۱۱)، ۱-۱۱.
- ثقه‌الاسلامی، عمیدالاسلام؛ امین‌زاده، بهناز. (۱۳۹۲). «بررسی تطبیقی مفهوم و اصول به‌کاررفته در محله ایرانی و واحد همسایگی غربی». نشریه هویت شهر، ۱۳(۱)، ۳۳-۴۵.
- حسینی، سید فخرالدین و سلطانی، مهرداد. (۱۳۹۷). «تحلیل تطبیقی مفهوم محله در نظام سنتی شهرهای ایران با الگوهای مشابه (جایگزین) دوره معاصر». ماهنامه باغ نظر، ۱۵(۶۰): ۱۵-۲۸.
- رفیعیان، مجتبی؛ ابراهیم‌زاده، عیسی و کاظمی‌زاد، شمس‌الله. (۱۳۹۲). «تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی محله‌محور در بافت‌های فرسوده شهری مطالعه موردی محله سنگلج تهران». مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۵(۱۸)، ۸۹-۱۰۶.
- روانجو، احد، پدارم، شاهین. (۱۴۰۰). «بررسی تطبیقی مفهوم واژه «انتزاع» در هنر اسلامی و هنر غربی (براساس نظریات سنت‌گرایان)». باغ نظر، شماره ۹۷، ۷۹-۹۲.
- صفایی‌پور، مسعود؛ زارعی، جواد. (۱۳۹۶). «برنامه‌ریزی محله‌محور و بازآفرینی پایدار بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر سرمایه اجتماعی نمونه موردی: محله جولان شهر همدان». مجله آمایش جغرافیایی فضا، دانشگاه گلستان، ۷(۲۳)، ۱۳۵-۱۴۹.

غروری‌الخوانساری، مریم. (۱۳۹۶). «از محله سنتی تا محله معاصر؛ کندوکاوی در راهکارهای احیاء هویت محلی در شهر امروز». فصلنامه آرمان‌شهر، ۱۰(۲۱)، ۶۱-۷۶.

فرهمند، مهناز؛ سعیدی مدنی، سید محسن؛ سهندی، مهناز و کندی، خلیفه. (۱۳۹۴). «مطالعه تطبیقی انسجام اجتماعی بین دو قومیت آذری و کرد (مورد مطالعه: شهرهای سنندج و تبریز)». بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۶(۱)، ۹۵-۱۲۲.

قرایی، فریبا. (۱۳۸۷). «نقش خصوصیات کالبدی در افزایش تعاملات اجتماعی و ایجاد حس جامعه محلی (باتوجه به مطالعه میدانی در دو محله شهر تهران)». مجموعه مقالات اولین همایش توسعه محلات تهران. تهران: دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.

ماجدی، حمید؛ منصوررضایی، مجید و منصوری، الهام. (۱۳۹۳). «تأویل کارکرد شناختی فضاهای عمومی محله‌ای از منظر هویت؛ نمونه موردی: محله نازی‌آباد و مهران تهران». نشریه نامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۷(۴)، ۶۱-۳۹.

معیدفر، سعید و مقدم، غلامرضا. (۱۳۸۹). «نقش هویت محله‌ای در کاهش و کنترل گرایش به رفتارهای بهنجار اجتماعی در شهر (مطالعه محله‌های شهر تهران)». مسائل اجتماعی ایران، ۱۱(۲)، ۱۴۳-۱۱۵.

واحدی یگانه، فرید؛ دستواره، فرشته و سجادی، ژیل. (۱۳۹۵). «رویکرد برنامه‌ریزی محله‌محور؛ گامی در جهت دستیابی به پایداری اجتماعی محله». پنجمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، معماری و شهرسازی.

پایان‌نامه‌ها

محمودی، مرتضی. (۱۳۹۸). بازخوانی سیر تحول محله در تهران دوره معاصر. رساله دکتری شهرسازی، به راهنمایی غلامرضا حقیقت نائینی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تهران.

Abedi, MH., & Abbasi, F. (۲۰۱۹). A study of the concept of sense of spatial belonging in Iranian homes. Iranian Journal of Restoration and Architecture Research, ۲(۲): ۴۵-۶۰.

Behar, C. (۲۰۰۵). A Neighborhood in Ottoman Istanbul Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap flyas Mahalle, State University of New YorkCowan, Robert, The Dictionary of Urbanism. Firest Published by Streetwise Press.

Behzadfar, M, Fatemeh FotohiyaAhl, & Abdul Husseinzadeh, P. (۱۳۹۶). Assessing the responsiveness of social, functional and environmental indicators of sustainability in assessing the situation and finding solutions in urban neighborhoods; Case study: Deh Vanak neighborhood, Tehran. Urban Planning Knowledge ۱(۱): ۱-۱۹.

Bigio, G. Anthony. (۲۰۱۰). The Sustainability of Urban Heritage Preservation the Case of Marrakesh. Inter-American Development Bank, Discussion paper, No. IDB-DP-۱۲۰.

Chalabi, M. (۲۰۰۶). Social Analysis in the Space of Action. Tehran: Ney Publishing.

- Choueiri, M. Y. (۲۰۰۵). A Companion to the History of the Middle East. Blackwell Publishing.
- Dodangeh, Z. (۲۰۱۷). The concept of housing. Date of reference ۲۸/۰۲/۱۳۹۷. Available at: <https://anthropologyandculture.ir/fa>
- Duarte, P. José, M. João Rocha, and Gonçalo Ducla Soares. (۲۰۰۷). Unveiling the structure of the Marrakech Medina: A shape grammar and an interpreter for generating urban form, AI EDAM. Artificial Intelligence for Engineering Design, Analysis, and Manufacturing ۲۱(۰۴): ۳۱۷-۳۴۹.
- Eickelman, F. Dale. (۱۹۷۴). Is there an islamic city? The making of a quarter in a Moroccan town. International Journal of Middle East Studies (۵): ۲۷۴-۲۹۴.
- El Bouaaichi, A, & Sidi Mohammed Ben A. (۲۰۱۱). Urban heritage in action in the historic city of Fez: guest houses rehabilitation models University, Fez, Morocco. International Journal of Architecture & Planning Received ۵(۲): ۱۷۲-۱۹۰.
- Ezkia, M & Mohammadi Darbandi. Z. (۲۰۱۱). Redefining the concepts of neighborhood and ideal neighborhood from the perspective of Tehran metropolitan residents (Ariashahr neighborhoods, Tehranpars, Yahya Imamzadeh). Social Development Studies of Iran ۵ (۱): ۷-۲۳.
- Mahmoudi, M. (۲۰۱۹). "Rereading the evolution of the neighborhood in contemporary Tehran." PhD Thesis in Urban Planning, under the guidance of Dr. Gholamreza Haghighat Naeini, Faculty of Architecture and Urban Planning, University of Tehran.
- Majidi, H, & Mansour Rezaei, M. & Mansouri, E. (۲۰۱۴). Interpretation of cognitive function of neighborhood public spaces from the perspective of identity; Case study: Naziabad and Mehran neighborhoods of Tehran. Iranian Journal of Cultural Research ۷ (۴): ۶۱- ۳۹.
- Mills. A. (۲۰۰۷). Gender and Mahalle (Neighborhood) Space in Istanbul. University of South Carolina, USA. Gender, Place and Culture ۱۴(۳): ۳۳۵-۳۵۴.
- Moeidfard, S., & Moghadam, Gh. (۲۰۱۰). The role of neighborhood identity in reducing and controlling the tendency to normal social behaviors in the city (Study of neighborhoods in Tehran). Social Issues of Iran ۱(۲): ۱۴۳-۱۱۵.
- Moghar, E, & Ranjbar, H., & Pourjafar, M. (۲۰۱۵). Recognizing the concept of neighborhood in desert cities of Iran case study: neighborhoods in Nain city. Journal of Iranian Architecture ۴(۸): ۳۵-۵۶.
- Vahedi Yeganeh, F., & Dastavareh, F., & Sajjadi. J. (۲۰۱۶). Neighborhood-based planning approach; A step towards achieving social sustainability in the neighborhood. Fifth National Conference on Sustainable Development in Geography and Urban Planning, Architecture and Urban Planning.
- Yenert, Z. (۱۹۹۲). Social and religious influences on the form of early turkish cities of the ottoman period. Journal of Architectural and Planning Research ۹(۴): ۳۰۱-۳۱۴.